

Jordan Datcu, *M-au onorat cu epistolele lor*,
RCR Editorial, București, 2019, 414 p.

A vorbi și a scrie despre *Opera* (întotdeauna cu majuscule și subliniat!) Domnului Jordan Datcu nu este nicidecum facil, întâi pentru că aceasta (*Opera*) crește ca Făt-Frumos din poveste, sporindu-și mereu întinderea, și se înalță, ridicându-se ca zgârie-norii marilor metropole, atingând altitudini de neimaginat și adăpostind, în cuprinsurile ei, adâncimi de neignorat. Filolog prin formație și editor prin vocație, Jordan Datcu a slujit scrisul românesc cu o nemărginită fidelitate și cu un respect sacerdotal pentru carte, pentru pagina tipărită care îl așază în elita intelectuală a României de la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea veac. Folcloristul, etnologul, criticul și istoricul literar, editorul a ornat cultura românească cu zeci de volume, o adevărată bibliotecă deschisă tuturor acelor care au atingere cu „scripturile române”, încât formula care îi caracterizează existența, „a trăi printre și pentru cărți”, sub care Iulian Chivu adună comentariile la cărțile județeanului său (vol. I, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2012, 576 p; vol. II, RCR Editorial, 2018, 570 p.), cuprinde mult adevăr. Însă, în același timp, lasă loc unei adăugiri la fel de corecte: „A trăi printre cărți”, dar și „printre oameni”, pentru că aceia care au făcut cărțile (scriitori, culegători de folclor, oameni de știință – folcloriști, etnologi, etnografi, esești, istorici literari) sunt oameni, ființe vii, cu care editorul, etnologul, istoricul literar a intrat în contact, a colaborat, s-a consultat, uneori s-a contrat, așezându-se mereu de partea adevărului și a bunului simț.

Numindu-l pe Jordan Datcu un „etnolog edificator”, colega Ioana Fruntelată de la Facultatea de Litere, Universitatea din București, avea în vedere calitatea scrierilor sale de a-i *edifica* (= a-i lămuri) pe cititorii lor asupra valorii, importanței, locului deținut de una sau alta dintre scrierile publicate, cât și pe aceea de a *edifica* (= a construi), prin aceste scrieri, un monument cultural solid, rezistent timpului. Volumul de scrisori primite și publicate de editor, în volumul *M-au onorat cu epistolele lor*, cuprinde corespondența editorului cu peste 50 dintre colaboratorii săi, pe durata câtorva decenii, cele mai multe în legătură cu proiectele editoriale ale trimitătorilor.

Sunt multe scrisori „de serviciu”, mulțumiri pentru o apariție, informații cerute de autorul *Dicționarului etnologilor români* sau de același Jordan Datcu în calitatea sa de redactor al *Dicționarului general al literaturii române*, chestiuni redacționale, detalii editoriale.

Câte o unică scrisoare primește editorul de la George Ivașcu, cu precizări la *Antologie de poezie populară* de Lucian Blaga (1966), de la Virgil Ierunca, solicitat cu o informație despre Anton Golopenția, de la Traian Ionescu-Nișcov, de la Pericle Martinescu, mulțumind pentru un articol scris la împlinirea vârstei de 85 de ani, de la profesorul Take Papahagi (1892-1977), care refuză cu demnitate și năduf propunerea de a oferi, spre publicare, cartea sa *Mic dicționar folkloric* („Decât neliniști tulburătoare de proveniență editorială, prefer ca să rămână postum și sus-menționatul meu manuscris”, publicat, într-adevăr, la doi ani după moartea savantului, în 1979); tot una singură și de la acad. Ștefan Pascu, anunțând că va respecta cerințele editurii privind dimensiunile unui volum. La fel, de la Mihai Pop, cu observații filologice la o prefață a lui Datcu. Scurt la vorbă este și Alexandru Rosetti, cinci rânduri de mulțumire în două răvașe telegrafice sau Cornel Simionescu, coleg, redactor la Editura Minerva și alții precum Mircea Handoca, editor și biograf al lui Mircea Eliade, Andrei Hâncu, folclorist din Republica Moldova, teoretician al baladei, Maria Holban, una dintre fiicele lui Iuliu A. Zanne, despre care îi comunică unele date biografice, profesorul Eugen Todoran de la Timișoara, cu un text în volumul colectiv *Studii de folclor și literatură* (1967), Mariana Șora cu fișa sa pentru *DGLR*. Un prețios document de arhivă este și singura scrisoare primită de la Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, răspuns la scrisoarea de felicitare trimisă de Iordan Datcu editorului revistei „Izvorașul”, la împlinirea vârstei de 90 de ani. Unică este și scrisoarea de la Ovidiu Bîrlea, expediată de la Bârlești, în 18 iulie 1969, un „însingurat”, „preocupat tot timpul doar de opera sa”, notează destinatarul. Singulară, firească, este scrisoarea lui Ioan Șerb, cu care Datcu se vedea zilnic, în redacție, dar aici era vorba de o „pilă” pentru fiica unui prieten al socrului său, un adevărat „lanț al slăbiciunilor!”. Sigur, dincolo de informațiile concrete conținute în fiecare răvaș, primitorul își face cert datoria de editor imbatabil.

În cazul celorlalți corespondenți, schimburile au fost mult mai frecvente, iar scrisorile, unele dintre ele, adevărate mărturii de viață. Mă gândesc, de exemplu, la „povestea” emoționată pe care o scrie P. Caraman despre paltonul cumpărat pe banii trimiși în avans de Editură pentru o carte a profesorului ieșean, în curs de apariție atunci. De fapt, singurul schimb care îi conține pe ambii respondenți este acela dintre Datcu și Caraman, scrisorile celui dintâi, păstrate în arhiva etnologului ieșean, fiindu-i restituite editorului de biograful acestuia din urmă.

Petru Caraman, redus multă vreme la tăcere, după Război, revine, cu ajutorul lui Datcu și al altor editori, în viața științifică românească, dar frustrările din timpul „recluziunii” izbucnesc nu o dată, unul dintre „cailor de bătaie” ai săi fiind Mihai Pop, la vremea respectivă director al Institutului de Etnografie și Folclor și profesor de folclor la Universitatea din București, considerat răspunzător pentru marginalizarea savantului ieșean, „calitate” pe care i-o atribuia și un alt „refuzat” din generația mai vârstnică, profesorul Ion

Diaconu, într-o scrisoare kilometrică (p. 185-206), datată joi, 22 octombrie 1970. De fapt, focului critic, polemic nu-i scapă nici G. Călinescu, vituperat pentru ediția de *Poezii* a lui Eminescu, „făcută năvalnic, superficial și arogant de intempestivul «optimist» Călinescu”, nici Mihai Pop sau Gheorghe Vrăbie, nici măcar Ovidiu Bîrlea (cam parțial în ierarhia folclorului actual). Ion Diaconu vrea să se delimiteze de „galimatiasul folcloristic gen V. Adăscăliței [model de arivist folcloristic!], G. Vrăbie și alți notorii iconoclaști folcloristici”.

Nu știm dacă Datcu i-a răspuns lui Ion Diaconu la această scrisoare în care sunt multe reproșuri, jigniri chiar, adresate lui și lui Ioan Șerb, făcuți responsabili pentru deficiențele sistemului editorial din acea vreme (unele întemeiate, dar, totuși!) și idei (prea) personale, precum aceea despre condiția de celibatar a cercetătorului de teren (familia ... „e un fenomen social tiranic, nu-l poți delăsa!... trebuie găsit un cercetător tânăr, pregătit științific, dar liber de obligațiile casnice”). Temă de dezbătut în colocviile de antropologie, sugerez.

În zona folcloriștilor non-bucureșteni, cei mai mulți, de altfel, sunt reținuți clujenii – Nicolae Bot, Valer Butură, Dumitru Pop, Ion Șeuleanu, toți cu volume de studii aflate în curs de publicare la „Minerva”, zoriți de editor să-și ducă la capăt proiectele științifice. Mai vrednic pare să fi fost Ion Șeuleanu, lector de limba, cultura și civilizația românească la U.C.L.A. (University of California, Los Angeles), 1984-1986, după ce în anii 1976-1978 fuseserăm amândoi lectori la Universitățile din Portland (Oregon), respectiv Seattle (statul Washington). La UCLA, Șeuleanu îl are ca oaspete pe profesorul Mihai Pop, cu care colaborează îndeaproape.

Din alt colț de țară, de la Iași, Petru Ursache este cel mai asiduu corespondent (circa 30 de epistole), între cei doi închegându-se o frumoasă prietenie, Iordan Datcu închinându-i confratelui, decedat în august 2013, o monografie, *Petru Ursache* (2016).

Iordan Datcu este, cum îl știu toți cei care i-au fost colaboratori, **un model**. Simplul fapt de a fi păstrat în arhiva proprie toate (cele mai multe) dintre scrisorile primite în prodigioasa sa activitate de editor, de cronicar atent al vieții științifice din domeniul etnologiei și folclorului, de cronograf integral al acestei vieți, confirmă calitatea sa de etalon. Notele, comentariile care însoțesc fiecare scrisoare sau set de scrisori se constituie în mici studii monografice sau *addenda* la marele, inegalabilul *Dicționar al etnologilor români* (2006), căruia întrevăd, îmi doresc ca marele cărturar Iordan Datcu să îi dea, în răstimpul care vine, o ediție nouă, revăzută și adăugită în al treilea lustru al veacului al XXI-lea.

Viață lungă și spor la lucru, Domnule Iordan Datcu!

Nicolae CONSTANTINESCU

Gabriel Cheroiu, *Istoria literaturii cinegetice române*, ed. a II-a, Iași, Editura Junimea, 2020, 476 p.

O carte necesară

Panorama literaturii cinegetice române nu este una de anvergură istorică, dar reprezintă un segment al culturii naționale care merită investigat și decelat, mai cu seamă că acest demers diacronic nu a făcut, până acum, obiectul unei analize sintetice și sistematice.

Recent apărută, *Istoria literaturii cinegetice române* constituie o sinteză amplă, revelatoare, dozată de elemente informative solide, o adevărată capodoperă care încununează cu succes sfera tematicii vânătoarești în România. Cartea a fost tipărită în condiții de excepție la editura Junimea, fiind o raritate bibliofilă, în ton cu vastul subiect abordat. O recomand cu toată căldura tuturor celor care apreciază un asemenea eveniment editorial. După cum afirma și criticul literar Horia Gârbea: „Prețioasa contribuție a lui Gabriel Cheroiu este și o carte vie, lesne de parcurs și plină de neprevăzut”.

Prozator, poet, istoric și critic literar, Gabriel Cheroiu punctează cu stilul și amprenta unei fineți arhaice, aristocrate, cu parfum de epocă apusă, toate operele apărute pe teritoriul unde viețuiesc vorbitori de limba română, oferind un liant incontestabil în plan mondial al artei vânătorii.

Munca veritabilă de cercetător factologic a scriitorului bucovinean Gabriel Cheroiu surprinde evoluția cronologică a tuturor corifeilor care au creat literatură de calitate în domeniu, dar sancționează erorile și tentativele unor histrioni care, așa cum specifică scriitorul, stau „în umbra clasicilor”. Informația vastă este structurată sub forma unor capitole care, cronologic, punctează evoluția tuturor scrierilor cu tematică vânătoarească existente pe teritoriul țării.

Cartea abordează nume sonore din sfera tematică: Ionel Pop, August von Spiess, Constantin Rosetti-Bălănescu, Ion Agârbiceanu, Emil Witting, C.A. V. Popescu, M. Sadoveanu, Al. Filipașcu, Vasile Cotta, N. Cristoveanu etc.

Volumul debutează cu un capitol dedicat folclorului, *Motivul vânătorii în literatura populară*, unde este redată paleta largă de simboluri ale cinegeticului, prezente în obiceiurile și tradițiile poporului român.

Un consistent și emoționant capitol îi este alocat patronului spiritual al vânătorilor transilvăneni, Ionel Pop, acesta putând fi considerat „superlativul absolut în literatura cinegetică română”.

Impactul textelor este unul copleșitor, glazurarea lor făcându-se în limbajul deja cunoscut al scriitorului. Gabriel Cheroiu trasează într-o manieră unică, plină de originalitate, parcursul și conturul de ansamblu al istoricului cinegeticii de la noi, punând accent pe tenta sa artistică, cea care va dăinui peste trecerea timpului.

Lucrare enciclopedică, *Istoria literaturii cinegetice române* este un garant solid al spiritualității vânătorești din toate regiunile țării, mărturie indiscutabilă că nivelul ascendent al unei culturi autentice tocmai a fost atins și deja este configurat. Este o altă dimensiune a artei vânătorești, surprinsă în scriiturile clasicilor din alte epoci.

În peisajul tot mai arid al literaturii cinegetice a prezentului, alimentat în mod voit de mulți dintre preținșii cârmuitori ai vânătorimii românești, cartea apărută susține cu succes existența unui puls vital, fiind o dovadă că încă există speranța unei conversii conceptuale atât de necesare!

Recomand, cu toată căldura, cel de-al cincisprezecelea volum al camaradului Gabriel Cheroiu, acesta constituind o adevărată „carte de colecție” pentru vânătorii adevărați!

Cartea se poate comanda prin sms (nume și adresa completă), la telefonul 0723713388.

Un salut vânătoresc tuturor și lectură plăcută!

Radu V. MIJA

Nicolae Saramandu, Emil Țîrcomnicu, Manuela Nevaci, Cătălin Alexa,
**„«Lecturi vizuale» etnolingvistice la aromânii din Republica
Macedonia. Ohrida, Struga, Crușova.**

Memorie, tradiție, grai patrimoniu,

București, Societatea de Cultură Macedo-Română, Editura Universității din
București, 2018, 196 p.

Cartea este parte a unei serii de lucrări autonome, care valorifică proiecte întreprinse pentru cercetarea aromânilor în Balcani, și care, împreună, alcătuiesc o imagine complexă asupra limbii, culturii și istoriei aromânilor în cele cinci zone cercetate până acum: Korçë (2014), Câmpia Muzachiei (2015), Sarandë și Gjirokaștër (2016), Gramsh, Elbasan, Pogradec (2017), Bitolia (2018). Volumul de față conține rezultatele cercetărilor realizate de către autori în anul 2018, în localitățile Ohrida, Struga, Beala de Sus, Beala de Jos și Crușova.

Lucrarea reprezintă un album fotografic și, deopotrivă, un studiu complex care valorifică atât importante surse de documentare bibliografică, cât și cercetări de teren inedite, care permit cititorului să descopere comunitățile aromânești urmărind numeroși factori cu rol determinant în definirea și reprezentarea lor. Modul în care volumul este conceput face ca textul și imaginea să ilustreze, deopotrivă, trecutul și prezentul. Printr-un discurs vizual contemporan se arată prezentul încărcat de trecut, sau doar de supraviețuirile firave ale acestuia în tumultul modernității, în timp ce textul care însoțește

imaginea realizează un periplu istoric, lingvistic și cultural care prezintă comunitatea studiată de la primele atestări până azi.

Introducerea conține o scurtă punere în temă vizavi de populațiile aromânești de la sud de Dunăre, prezentând mărturiile, atestările documentare și concepția științifică a autorilor privind formarea dialectelor limbii române la sud de Dunăre, dintr-o așa numită „pânză de romanitate”, care s-a creat pe întreg teritoriul locuit de români/vlahi și care s-a rupt odată cu așezarea slavilor (p. 5).

Imaginile care alcătuiesc volumul sunt astfel ordonate încât privirea se face dinspre exterior spre interior, de la așezare la individ și adesea și de sus în jos, imaginile care deschid fiecare capitol (dedicat unei așezări) fiind realizate cu precădere dintr-un punct mai înalt, care oferă o perspectivă amplă asupra localității, făcându-te curios să cobori și să cunoști profunzimea fiecăreia dintre ele. Nu lipsesc din fotografii: emblemele locale, locurile memoriei, oamenii locului, casele și arhitectura reprezentativă pentru zonă, lăcașurile de cult, obiectele tradiționale (ulcioare, tipsii, pecetare, lăzi de zestre etc.) și cimitirul.

Lucrarea este un argument al faptului că studierea unei comunități într-un context multietnic nu este despre a arăta care sunt elementele reprezentative etniei studiate și a le decupa dintr-un peisaj stratificat și amalgamat din punct de vedere cultural, istoric și social, ci de a identifica acele elemente care au capacitatea de a-i ilustra existența alături de celelalte etnii cu care conviețuiește, deoarece numai așa o cercetare etnografică poate fi cu adevărat obiectivă și valoroasă, ilustrând realitatea în toată complexitatea ei fascinantă. Piața, centrul orașelor, chiar și bisericile, dacă le urmărim evoluția în timp, reflectă istoria tumultuoasă a zonei în care aromânii au avut un rol important. „Catedrala [din Ohrida] a fost construită pe vremea țarului Samuil (976-1014). După cucerirea otomană, catedrala a fost transformată în moschee, adăugându-i-se un minaret. Redevenind biserică, după războaiele balcanice și căderea imperiului otoman, edificiul a fost restaurat la mijlocul secolului trecut.” (p. 40). Vlașca Mala din Ohrida număra la începutul secolului XX cinci sute de case locuite de familii aromâne, azi rămânând doar zece, cu cele două biserici, „Sfântul Gheorghe” și „Sfântul Dumitru”, ridicate de aromânii fărșeroți stabiliți aici după distrugerea orașului Moscopole.

Bisericile, păstrând încă inscripțiile murale originare și icoanele din amvon cu grafie românească, dar în care se slujește în macedoneană, sunt un puternic argument al rolului fundamental jucat de comunitatea aromânească în peisajul cultural al zonei. Vechea localitate Beala de Sus, unde exista un număr de cinci biserici ridicate de aromâni, dar a cărei populație aromânească a fost deportată sau a emigrat în România, Grecia sau Albania, este astăzi destinație de vacanță pentru vechile familii aromânești care revin aici pe perioada verii. Oraș turistic, de o deosebită frumusețe, este și Crușevo, însă aici aromânii sunt ceva mai numeroși, chiar dacă, odată majoritari, azi reprezintă doar o cincime din populație.

Descrierea graiului este amănunțit realizată, ilustrându-se particularitățile lingvistice specifice fiecărei zone, analizându-se toponimele, onomastica, particularitățile fonetice și morfologice. La Ohrida, „se disting și astăzi două grupe de vorbitori aromâni: vechea populație orășenească, la origine graboveni și fărșeroți și valurile ulterioare de populație aromânească, la origine fărșeroți”, care păstrează „conștiința deosebirilor de statut social și, de asemenea, de grai” (p. 65). În ce privește aromânii din Struga, se remarcă plurilingvismul generat de contactul cu populația albaneză, greacă și cu macedonenii. „Locuitorii din Beala de Sus „își spun *armăni mbăloț* [...] nu-și spun fărșeroți, deși graiul lor se aseamănă cu cel fărșerot. În localitate s-au stabilit ulterior... familii de fărșeroți transhumani.” (p. 105). Locuitorii din Crușova au fost la origine fărșeroți și grămosteni, aceștia vorbesc un grai cu „un sistem vocalic de șase foneme, lipsind *â* (ca la fărșeroți), dar care prezintă și numeroase particularități grămostene.” (p. 151).

Fiecare localitate este prezentată folosindu-se date de identificare istorice, geografice și demografice, dar și elemente de cultură specifice, cărora le este rezervat un spațiu amplu. Obiceiurile practicate la marile sărbători, fie că se păstrează în continuare, fie că sunt păstrate în amintirea localnicilor, reflectă morfologia specifică calendarului popular aromânesc, local, și, totodată, asemănările și elementele care îl diferențiază de cele nord-dunărene. „Aromânii făcuseră un cult pentru Sfântul Naum // mulți nu știu că biserica nu este spre cinstirea Sfântului Naum / ci este făcută de Sfântul Naum spre cinstirea Sfântului Mihai // ... acolo Sfântul Naum e cunoscut ca un om care citea gândul oamenilor // acolo este un puț / e groapa Sfântului Naum și vin oamenii în ajun de 4 iulie și fac sărbătoare (Ohrida).” (p. 75). Dovadă a importanței deosebite de care s-a bucurat Sfântul este păstrarea în onomastică până azi a numelui Naum. Nu lipsesc nici mărturiile legate de mărtișor (Struga, Crușova), dar și a altor obiceiuri de primăvară, cum este aprinsul focurilor, practici pentru aflarea ursitei (Crușova), aruncarea crucii în apă la Bobotează și competiția pentru găsierea și aducerea ei la mal (Beala de Sus) ș.a.m.d. Lăsata Secului era serbată la Struga, după cum își amintesc locuitorii intervievați, și prin *baterea alviței*. O altă sărbătoare, de vară de această dată, care se serba în Crușova, pe 24 iunie, poartă denumirea de *Taiani Ianismata*. Se remarcă similaritatea cu Sânzienele, serbate la aceeași dată în spațiul nord-dunărean și răspândirea la nord și la sud de Dunăre a obiceiului de la Lăsata Secului. Este amintit și colindatul copiilor de Crăciun în Struga și *arughuceării*, obicei studiat și de Tache Papahagi și Theodor Capidan, și a cărui amintire este încă vie în memoria locuitorilor din Ohrida.

Obiceiuri ale vieții de familie: la nașterea copiilor (Crușova, Beala de Sus), la botez (Ohrida), nuntă (Ohrida, Beala) și la moarte (Beala de Sus) sunt, de asemenea, reconstituite din amintirile celor intervievați.

Nu lipsesc nici aspecte legate de ocupațiile tradiționale, mult mai difuze datorită urbanizării timpurii a localităților cercetate. „Moscopolenii [stabiliți în

Crușevo] erau o populație orășenească: se ocupau cu comerțul, cu transportul de mărfuri, practicau îndeletniciri precum prelucrarea metalelor prețioase (aurul și argintul). Grămoștenii, stabiliți ulterior și *acceptați* de comunitate, posedau turme de oi, ocupându-se cu păstoritul.”(p. 151).

În ce privește alimentația specifică, autorii, conștientizând faptul că aceasta reprezintă un compartiment al culturii tradiționale cu puternice valențe identitare, s-au aplecat asupra cercetării acestuia, contextualizând armonios rețetele tradiționale în practicile cotidiene dar și în cadrul obiceiurilor în care acesta joacă un rol important. Prepararea brânzeturilor la stână (Beala de Sus), alimentele preparate la nuntă (Ohrida), preparate tradiționale, specifice aromânilor (plăcinte, aluaturi etc.) și instrumentarul tradițional (pecetare, tipsii, ulcioare, etc.) sunt doar câteva dintre elementele pe care autorii le-au documentat în cercetarea pe care au realizat-o.

Pe lângă valorile de patrimoniu material, istoric și arhitectonic, reprezentative pentru populația aromânească, pe care cercetătorii le-au surprins în imagini, în carte găsim informații sumare și despre portul aromânesc (Crușova), țesături (Struga) și mobilier tradițional (Ohrida).

Dezvoltată preponderent pe orizontală, în sensul că are ca formidabile atuuri aria geografică amplă și multitudinea de perspective din care este prezentată fiecare comunitate în parte, ca și complexitatea demersului științific privit și prin ineditul lui în context actual, seria de lucrări în care se înscrie volumul este demnă de a fi așezată alături de marile studii despre aromâni, fiind o continuatoare a demersurilor făcute acum un secol de frații Manakia în Balcani, în perioada de pionierat a fotografiei și a filmului documentar, ale lui Th. Capidan sau Tache Papahagi în domeniul cercetării lingvistice și etnologice.

Adelina DOGARU

Sistemul culturii populare românești. I. Școli. Analize-Sinteze.

Instrumente de lucru, coord.: Sabina Ispas, Nicoleta Coatu.

II. *Taxonomie*, autor: Ion Ghinoiu, Seria *Civilizația românească*, vol. 23, coord.: Victor Spinei,

București, Editura Academiei Române, 2019, 482 p. + il. *

Începând cu anul 2006, la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” al Academiei Române au început să se tipărească volumele unui tratat amplu de *Etnologie românească. Folcloristică și etnomuzicologie*, coordonat de Sabina Ispas și Nicoleta Coatu, din care au apărut, până în prezent, primele patru (vol. I, vol. II, partea I și partea a II-a, vol. III, partea I).

* O formă mai comprimată a acestei recenzii a fost pregătită pentru revista „Vatra”.

În paralel, în perioada 2003-2013, s-a încheiat proiectul tipăririi celor cinci volume ale *Atlasului Etnografic Român*, coordonat de Ion Ghinoiu.

Cartea *Sistemul culturii populare românești*, pe care o prezentăm în rândurile de față, constituie o sinteză, dedicată Centenarului României Mari, a celor două proiecte (Tratatul și Atlasul) prin care Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” (IEF) oferă publicului de specialitate două instrumente de lucru esențiale pentru a înțelege devenirea etnologiei românești.

Lista autorilor cuprinde, în ordine alfabetică, numele autorilor-cercetători la IEF: Ion T. Alexandru, Monica Bercovici-Ratoiu, Mihai Canciovici, Alina-Ioana Ciobănel, Mariana Ciuciu, Nicoleta Coatu, Lucian David, Ion Ghinoiu, Armand Guță, Alexandru Iorga, Sabina Ispas, Laura Jiga Iliescu, Marin Marian-Bălașa, Mihaela Nubert Chețan, Rodica Raliade, Constantin Secară, Nicolae Teodoreanu, Radu Toader, Emil Țîrcomnicu, Iulia Wișoșenschi, cărora li se adaugă, din afara IEF, Cristina Gafu și Mihaela Pena. Ilustrația color cuprinde fotografiile realizate de Ion Șerban și o selecție, alcătuită de Sabina Ispas, de imagini reprezentative din albumul Alexandrinei Enăchescu-Cantemir, *Portul popular românesc*, I, apărut în 1939.

Prima parte a volumului (I. *Școli. Analize-Sinteze. Instrumente de lucru*) este împărțită în trei capitole: „Școli, orientări, tendințe”, „Instrumente de lucru” și „Identitatea romanității sud-dunărene”. După un scurt argument semnat de Radu Toader și intitulat „Evoluție și continuitate în cercetarea etnologică”, în care se atrage atenția asupra faptului că „evoluția culturală” a primei jumătăți a secolului XX, în care se consolidează bazele etnologiei românești, nu se suprapune decât parțial peste „evenimentialul istoric” al aceleiași perioade (p. 3), urmează cinci sinteze dedicate, în ordine, „Școlii filologice”, „Școlii sociologice”, „Orientărilor monografice”, „Orientărilor comparatiste” și respectiv, „Orientărilor moderne în a doua jumătate a secolului al XX-lea” (structuralismul, funcționalismul și abordările de estetică și poetică folclorică). Subcapitolul despre „Instrumente de lucru” tratează bibliografia, antologiile, tipologiile literare și muzicale și dicționarele și lexicoanele relevante pentru domeniul științelor etnologice. „Identitatea romanității sud-dunărene” se conturează prin prezentarea unor perspective folcloristice și etnomuzicologice, dar și a unor instrumente de lucru specifice.

Partea a II-a (*Taxonomie*) include o introducere în viziunea lui Ion Ghinoiu asupra „taxonomiei culturii populare”, formulată pe baza experienței de lucru a autorului la *Atlasul etnografic român*. Capitolele acestei părți se intitulează, în ordine, „Atlasul etnografic român – banca de date pentru elaborarea taxonomiei”, „Concepte și instrumente de lucru”, „Arborele arhetipal”, „Arborele taxonomic” și „Disciplinele etnologice în arborele taxonomic – studiu de caz. Monografia pastorală multimedia”.

În general, în prima parte a volumului (*Școli. Analize-Sinteze. Instrumente de lucru*) subiectele tratate sunt descrise prin abordare cronologică, utilizându-se principalele repere bibliografice, apoi ideile sunt problematizate,

pledându-se permanent pentru înțelegerea disciplinelor etnologice în relație cu epoca și contextul la care se raportează.

Valoarea informativă a conținutului este foarte mare, pentru că autorii, cercetători formați și stăpâni pe obiectul de studiu, reușesc nu numai să sistematizeze o cantitate impresionantă de date, ci și să ofere un tablou succint al termenilor, personalităților, teoriilor și metodelor de referință din câmpul disciplinar al etnologiei.

De exemplu, capitolul „Orientări comparatiste”, alcătuit de Ion T. Alexandru și revăzut de Sabina Ispas (p. 78-132) trasează o linie de continuitate în dezvoltarea metodei comparative în cadrul Școlii de folcloristică filologică din București, pornind de la personalitatea lui B.P. Hasdeu, explicând contribuțiile lui Lazăr Șăineanu și Moses Gaster, subliniind meritul fondator al lui Ovid Densusianu și al discipolilor lui străluciți (între care I.-A. Candrea și Tache Papahagi ocupă un loc însemnat), trecând în revistă opere de referință în domeniu, semnate de D. Caracostea, P. Caraman, A. Fochi, I.C. Chițimia, dar și lucrări ale valoroasei generații de folcloriști comparatiști reprezentate, la vârf, de Ion Taloș și Sabina Ispas. În același timp, însă, același capitol tratează și importanța operelor unor savanți pe care nu-i putem considera etnologi, precum Mircea Eliade și Nicolae Cartoian, pentru dezvoltarea etnologiei comparative.

De asemenea, în volum sunt aduse în discuție câteva linii de forță ale discursului etnologic din comunitatea academică românească: utilitatea cercetării etnologice pentru construcția națională și pentru studierea relației dintre folclor și literatura cultă, „rolul precumpănitor” al Arhivei de Folclor a Academiei Române „în studierea culturii orale și elaborarea instrumentelor de lucru” (Rodica Raliade, p.7), raporturile dintre sociologie și etnologie ori sociologie rurală și folcloristică, rolul contextului în cercetarea de profil, inovațiile structuraliste și semiotice în înțelegerea obiectului etnologic, problema „frumosului folcloric” ș.a.

Revenind la rolul disciplinelor etnologice în construcția identitară supranațională, se afirmă că „În câmpul folcloristicii românești, constituirea și utilizarea instrumentelor științifice de lucru cu material etno-folcloric sud-dunărean a favorizat conturarea și definirea unui spațiu de cunoaștere și de legitimare a culturii populare spirituale a românilor sud-dunăreni în perimetrul culturii naționale românești” (Iulia Wișoșenschi, p.308).

De asemenea, tot în prima parte, putem citi scurte prezentări ale unor personalități ale domeniului în casete inserate elegant, asemenea unor coloane, pe paginile de o calitate grafică deosebită. Îi amintim, printre aceste personalități, pe Ovid Densusianu, Ion-Aureliu Candrea, Ion Diaconu, Dimitrie Gusti, Traian Herseni, Ilarion Cocișiu, Simion Florea Marian, Henri H. Stahl, Ion I. Ionică, Gheorghe Vrabie, Constantin Rădulescu-Codin, Lazăr Șăineanu, Dumitru Caracostea, Emilia Comișel, Theodor Capidan.

Din partea a doua (*Taxonomie*), reproducem două paragrafe semnificative pentru înțelegerea particulară a lui Ion Ghinoiu, coordonatorul

Atlasului etnografic român și autor a numeroase lucrări de referință în etnologia românească actuală, asupra „sistemului culturii populare românești:

„Omul, dominat de un puternic antropocentrism, nu are întotdeauna puterea să-și supună propriile creații criteriilor obiective de clasificare, așa cum a procedat cu mineralele, plantele, animalele și toate celelalte componente ale Universului. [Criteriile de clasificare] Sunt mai greu de elaborat, dar nu imposibil. O dovadă este și acest proiect al taxonomiei culturii populare, realizat pe baza unei imense bănci de date înregistrate în secolul trecut pentru *Atlasul etnografic român* (AER), cu ajutorul unui chestionar etnografic de 1216 întrebări la care au răspuns 18 000 de subiecți (țărani, învățători, preoți de țară) din 600 de sate.

Răspunsurile consemnate vor fi sistematizate ierarhic precum apele unui bazin hidrografic: izvoarele colectate de pâraie, pâraiele de râuri, râurile de fluvii. Din motive practice de reprezentare grafică a verigilor taxonomice, clasificările rezultate din despletirea și împletirea funiei culturii populare vor fi ordonate însă sub forma unor arbori cu încrângături și subîncrângături, ramuri și subramuri, genuri și specii în care fenomenele sunt expuse de la general la particular (arborele taxonomic) și de la particular la general (arborele arhetipal)” (Ion Ghinoiu, p. 321).

Bibliografia bogată și minuțioasă și Indicele de autori de la final susțin calitatea de sinteză academică a volumului *Sistemul culturii populare românești*, o apariție editorială exemplară prin care cercetătorii Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” își demonstrează excelenta formație profesională, își afirmă gândirea originală și contribuie la stabilitatea și modernitatea etnologiei românești.

Ioana-Ruxandra FRUNTELATĂ

Habitatul, vol. V, *Dobrogea, Muntenia, Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, Alina Ioana Ciobănel (elaborare, îngrijire științifică și redacțională), Ion Ghinoiu (coord. gen. al Corpusului de Documente Etnografice Românești), București, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, Editura Etnologică, 2019, 618 p.

Volumul V, *Dobrogea-Muntenia* este cel care încheie seria *Habitatul*, începută în anul 2005 cu primul volum, *Oltenia* (ediția a II-a, 2010; ediția a III-a, 2019), urmat de *Banat, Crișana, Maramureș* (2010), *Transilvania* (2011), *Moldova* (2017). Primele două volume din serie, în anul 2012, au fost distinse cu Premiul „Simion Florea Marian” al Academiei Române, în domeniul etnografiei. Este meritul doamnei Alina Ioana Ciobănel, autor de la primul până la ultimul volum, că a reușit să elaboreze acest impresionant volum de

documente și să finalizeze, în acest fel, seria Habitatul. Volumul este structurat ca și celelalte patru volume din serie, fiind împărțit în trei părți, având *Introducerea* semnată de Alina Ioana Ciobănel, Glosar și trei anexe cuprinzând lista satelor cercetate, lista satelor care și-au schimbat denumirea de la momentul cercetării și până astăzi, precum și lista culegătorilor și a subiecților intervievați.

Informațiile pentru elaborarea Atlasului Etnografic Român, pentru chestionarele de Așezări – Gospodărie și Locuință – Interior, au fost culese în perioada 1972-1982, în 161 de sate din cele 12 județe, două ale Dobrogei și 10 ale Munteniei. Este vorba despre un areal întins, cuprinzând toate formele de relief.

Partea I – Așezarea, cuprinde elemente de generalitate despre aceste localități cercetate, legende de întemeiere și date ale istoriei locale, informații despre moșiile și vetrele satelor, ca și despre cimitire. Cu toate că sunt date succinte, legendele de întemeiere și documentele de istorie orală sunt elemente ale identității acestor localități la care, astăzi, ne putem raporta în cercetările pe care le-am putea realiza, din nou, în aceste localități. Obiceiurile de stabilire a hotarelor, modul de delimitare, toponimele, tehnicile de măsurare ale terenurilor, formele de proprietate, date despre ocupații, meșteșuguri, târguri, comercializarea de produse pot fi încadrate în categoria patrimoniului cultural imaterial specific acestui areal, patrimoniu pe care cercetătorii „culegători” l-au trecut (notat) în chestionare, în timpul discuțiilor cu țăranii și intelectualii satelor, aceste informații putând fi astăzi incluse în corpusul de texte etnografice.

O doua secțiune a acestei prime părți este dedicată vetrelor de sate, cu suprafețe, forme, tipuri (adunate, îngrămădite, alungite, răsfirate, tentaculare și risipite, sau combinații ale acestora), toponime, momente ale schimbărilor de vetre, surse de apă potabilă, locuitori, număr de gospodării, de familii, spițe de neam și date privind originea locuitorilor, denumiri ale părților de sate.

Iar a treia secțiune este dată de informațiile privind cimitirele, acele părți ale satelor care adăpostesc pe cei care au trăit odinioară, cu locul de amplasare și organizare (pe spițe de neam, familii, locuri de proveniență sau la întâmplare), cu obiceiurile privind moștenirea locurilor de înmormântare, cu plasarea în cimitir a veneticilor sau a sinucigașilor, dar și cu locul de amplasare, în cadrul moșiei satului, a crucilor.

Partea a II-a – Gospodăria, cuprinde informații despre curțile caselor, tipurile familiale de locuire în aceeași gospodărie, tipurile de împrejurări (cu sau fără, gard viu, șanțuri, pomi, paie, mărăcini, garduri din nuiele împletite, cu lanți, scânduri și stinghii, ulucă, bârne, piatră, cărămidă, ciment, fier, sârmă ș.a.), porți, grădini, anexe gospodărești (grupate după tipuri, terminologie, caracteristici), cu diferite funcționalități ca adăposturi pentru animale (cu terminologia specifică), modalități de păstrare a nutrețului și a păioaselor, adăposturi pentru atelaje și unelte ș.a. O altă parte a acestui subcapitol este

dedicată materialelor și tehnicilor de construcție ale părților gospodăriilor: talpa și temelia casei, pereții, tavanele, acoperișurile, șarpantele și învelitorile, cu tipurile de materiale folosite în construcție, tehnici de construire, elemente artistice de decorare etc.

Partea a III-a – Locuința cuprinde materialele consemnate referitoare la modalitatea de construire a caselor, planurile acestora, și ceea ce cuprindeau interioarele. Astfel, în subcapitolul intitulat *Casa*, avem: orientarea, planurile (grupate după numărul de camere), proporțiile construcțiilor, despre casele cu prispe, foișoarele, materialele și tehnicile de construcție (de la talpă și temelie, la pereți și acoperiș). Nu sunt uitate nici valorile artistice, modul de decorare a stâlpilor, balustradelor, grinzilor, căpriorilor, ușilor, ferestrelor, frontoanelor de la foișoare, zidăriei, arcadelor ș.a.m.d., iar la interior a podelelor, tavanelor, pereților, grinzilor etc., care arată specificitatea zonei avută în cercetare.

Interiorul locuinței, următorul subcapitol, cuprinde amenajarea camerelor de locuit, tipurile de vetre, cuptoare, sobe și instalațiile de captare a fumului, țeste, ustensile legate de vetre, sobe și cuptoare, mijloacele de iluminat, diverse piese de uz gospodăresc, depozitat, spații de odihnă ș.a.

Trei subcapitole separate, de mai mică întindere, sunt destinate descrierii locuințelor semiîngropate, bordeiele, locuințelor realizate pe diferențe de nivel sau cu soclu înalt, precum și locuințelor cu două nivele.

Glosarul lucrării cuprinde termenii întâlniți în arealul Munteniei și Dobrogei, cu explicațiile identificate în cadrul chestionarelor. Acesta este extrem de interesant și pentru disciplinele conexe domeniului etnografic, cum ar fi filologia și arhitectura.

Anexe cuprind lista satelor cercetate, lista satelor care și-au schimbat de la vremea cercetării denumirea, ca și lista localităților, culegătorilor și subiecților care au oferit informații.

Nu în ultimul rând trebuie lăudat modul în care volumul a fost ilustrat cu schițe și desene realizate de cercetători la vremea anchetelor de teren, pentru toate capitolele menționate.

Emil ȚÎRCOMNICU

Nistor Bardu, Emil Țîrcomicu, Cătălin Alexa, Stoica Lascu, Ioana Iancu, **„Lecturi vizuale” etnologice la aromânii din Republica Macedonia. Regiunea Bitolia: memorie, tradiție, grai, patrimoniu**, București, Soc. de Cultură Macedo-Română, Editura Etnologică, 2018, 196 p.

Volumul „Lecturi vizuale” etnologice la aromânii din Republica Macedonia – Regiunea Bitolia a apărut la Editura Etnologică din București în 2018 și este produsul muncii unei echipe de cercetători formată din Emil Țîrcomicu, Nistor Bardu, Cătălin Alexa, Stoica Lascu și Ioana Iancu având un

ajutor foarte important din partea Administrației Fondului Cultural Național, dar și sprijinul Societății de Cultură Macedo-Română. Motivația acestui demers, pe care o regăsim în introducere, este suscitată și de lucrări mai vechi aparținând unor personalități culturale de la începutul secolului al XX-lea, cum ar fi Fr. Lebrun, I. Voinescu, *Macedonia*, 1911. Pe copertele volumului sunt prezentate două imagini grăitoare: pe coperta I este fotografia Liceului Român de Băieți din Bitolia, iar pe coperta II o frescă din Biserica din Gopeși. În cele 196 de pagini se regăsesc fotografiile de o calitate foarte bună, însoțite de texte care au dublul rol de a descifra imaginile, dar și de a completa ceea ce nu poate fi exprimat prin imagine. Fotografiile au fost făcute în orașul Bitola și în satele Târnova, Nijopole, Gopeși și Moloviște; însă se regăsesc și câteva imagini vechi care servesc drept documente elocvente pentru demersul cercetătorilor.

Lucrarea acestui colectiv de cercetători (aici trebuie amintit faptul că fotografiile sunt meritul exclusiv al lui Emil Țîrcomnicu și Cătălin Alexa) are un aport deosebit de date și informații și luminează într-o măsură semnificativă situația și condiția populațiilor aromâne din Macedonia (țară care și-a schimbat denumirea din 12 februarie 2019 în Republica Macedonia de Nord sau Република Северна Македонија). Deși comunitățile aromâne din această zonă au un număr din ce în ce mai mic de persoane, iar localitățile din proximitatea orașului Bitolia riscă să rămână fără locuitori din cauza faptului că populația tânără a părăsit această regiune, acest demers științific are meritul de a configura o imagine a aromânului în cadrul culturii macedonene și românești. Importanța informațiilor istorice este una deosebită, deoarece reprezintă o serie de elemente la care, așa cum se dovedește și în cazul de față, numai în demersuri științifice și culturale mai sunt folosite. Deși nu este un subiect nou, echipa de cercetători este, probabil, printre puținele care se ocupă în prezent de această parte a culturii reprezentată de aromâni și de studierea populațiilor aromâne din afara granițelor. Se pare că lucrarea intră într-o serie dureros de scurtă de studii științifice pe baza experienței din teren, de-a lungul anilor. Cu toate acestea, se înțelege din textul lucrării, că autoritățile românești n-au fost întotdeauna nepăsătoare la nevoile comunității aromâne din această regiune geografică.

Titlul este un joc de cuvinte care lămurește despre modul de abordare a lucrării, care, deși pare la prima vedere un album foto dintr-o zonă geografică deosebită, este un depozit extraordinar de informații noi. Am descoperit și mi-am reprezentat conținutul acestui volum în trei feluri: în primul rând, am fost un *spectator* al unui documentar, un demers care depășește granițele unei monografii, extrem de bine realizat, iar prin imagine am reușit să descopăr o lume deosebită aflată la câteva sute de kilometri; în al doilea rând, este omniprezentă *raportarea* prezentului la trecut, prin numeroasele trimiteri la texte, mărturii vechi ș.a.m.d. – ceea ce m-a plasat într-un veritabil curs de istorie; nu în ultimul rând, este vorba de *revelarea* unor legături (atât de natură culturală, cât și de natură istorică) deosebit de elocvente pentru înțelegerea

propriei culturi, legături despre care nu se vorbește (reafirm) decât în cadru specific, așa cum este cazul aici, fiind o deosebită experiență pentru un etnolog.

Fotografiile sunt de o valoare etnografică și estetică deosebită. Textele, în care se regăsesc fragmente din notele de teren și din interviuri, transcrieri și traduceri din aromână în română, explicații și date importante despre subiectul vizat de fotografie/fotografii etc., au pe de-o parte o structură științifică, etnologică, dar și o simplitate fascinantă a limbajului, chiar și atunci când avem de-a face cu o descriere densă: „Izvorul aflat în curtea Bisericii Sfântul Gheorghe, despre a cărui apă se spune că este tămăduitoare, a devenit la Magarova un loc foarte frecventat de oamenii din jur și de alții care trec pe aici”. Prin memorie, grai, tradiție și patrimoniu, cercetătorii au reușit să facă un sistem de înțelesuri extrem de bine structurat și elocvent, în care intră cam toate aspectele vieții: de la limbă și cutumă socială la meșteșuguri și practici din prezent. Totodată trebuie subliniată simbolistica imaginilor: dacă pe coperta I avem o instituție educațională și pe cea de-a doua o imagine din cadrul bisericii, este posibil ca explicația să fie una destul de simplă, anume că biserica și școala sunt cele care au menținut specificul, cultura, limba și legătura culturală a comunităților aromâne cu țara noastră. De altfel, foarte multe dintre fotografiile din corpusul lucrării redau imagini ale unor monumente funerare, interioare sau exterioare bisericesti, dar și elemente proprii exclusiv spațiului religios (troițe, amenajări ale unor izvoare ș.a.). Explorarea acestui spațiu în care a trăit, trăiește și probabil că va mai trăi o populație cu identitate aromânească este abordată clasic de autori, astfel încât sunt folosite metodele de cercetare calitativă (interviu, observație participativă), dar și metode cantitative (folosirea unor date statistice).

Timpul alocat cercetării, de ordinul lunilor, reîntorcerea în teren, reprezintă dovezi clare că toată *procedura* etnologică clasică a fost urmată pas cu pas și că însemnătatea unei astfel de lucrări nu este una născută dintr-o expediție într-o zonă interesantă din punct de vedere cultural, ci o adevărată pasiune personală a fiecăruia dintre membri pentru acest subiect de cercetare.

Abundența de imagini și reprezentativitatea acestora, de netăgăduit, de altfel, n-ar fi fost mai puțin scăzute de importanță dacă textul ar fi ocupat mai mult loc în cadrul acestei lucrări. Nu începe îndoială că a fost cuprins tot ceea ce trebuia spus. Astfel de lucrări ar putea ajuta și alți cercetători, pentru observarea modului de abordare a unui subiect și pentru înțelegerea statului de cercetător, dar și pentru punctarea elementelor cheie din cadrul experienței din teren.

Așa cum este prezentată comunitatea aromânilor din regiunea Bitolia, de la extraordinara valoare culturală a tradițiilor moștenite până la limba vorbită, pare să fie o populație exclusiv de vârstă a doua și a treia, în cadrul căreia nu sunt implicați aproape deloc tinerii. De fapt și fotografiile redau extrem de rar imagini cu persoane tinere. Vorbindu-se de concepte precum memoria, tradiția, graiul și patrimoniul, este inevitabil să nu între în discuție problemele

principale ale comunităților: Cine va păstra memoria culturală a comunității? Cine va păstra tradiția comunității? Cine va mai folosi graiul? Cui îi va reveni moștenirea patrimoniului cultural, atât material cât și imaterial? Se amintește des despre *declinul demografic* alarmant al localităților în care are loc cercetarea, iar demersurile adiacente unei astfel de cercetări ar fi însemnat o mai lungă și mai anevoioasă experiență. Ori, poate că abordarea subiectului de față n-a permis (din varii motive) o prelungire a perioadei de cercetare, ori pentru stabilirea unor noi direcții de cercetare.

Meritul colectivului de cercetare, în afara aceluia că a publicat roadele unei munci deosebite, trebuie subliniat că volumul oferă mai mult decât informații etnologice. De exemplu, prin oferirea imaginilor deosebite ale unor simboluri creștine, sau prin ilustrarea stilului de pictură bisericească, importanța culturală și științifică nu rămâne doar în cadrul etnologiei. Transpunerea în limba română și textualizarea interviurilor au o deosebită importanță lingvistică. Făcând parte dintr-un ciclu de lucrări care vizează populațiile cu origini românești, lucrarea (alături de celelalte) poate fi considerată și o piesă într-un puzzle despre cultura românească din afara granițelor României, mai cu seamă din Balcani.

Încă o dată trebuie reafirmată valoarea acestei lucrări care fără rezerve trebuie să intre în lista *scrierilor* despre și dinspre această zonă și aceste comunități, alături de lucrările lui Papahagi, Burada, Capidan sau Papacostea și totodată alături de *mărturiile* filmate și fotografiate ale fraților Manakia. Designul și forma inedită în care se îmbină fotografia și textul etnologic dezvoltă optica prin care poate fi parcursă această lucrare. „Lecturile vizuale” sunt mai mult decât simple informații despre o populație despre care, în afara mediului academic, se știe destul de puține lucruri, poate prea puține; aceste „lecturi vizuale” pot fi înțelese și în cheia sensului figurat, așa cum de fapt se stabilește de la început, dar și în cheia sensului propriu, deoarece informația provenită din fotografiile acestui volum, au deosebita calitate de a reprezenta pentru prima dată imagini de azi din lumea și cultura aromânilor din această zonă geografică.

ALIN TROCAN

Ana Grama, *Imanențe în consolidarea conștiinței de sine a neamului.*

Imagini – înscrisuri – interferențe,

Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2020, 386 p., il.

Cercetătoare bine cunoscută, Ana Grama ne oferă un nou volum captivant pentru toți cei care au un cât de mic interes pentru cunoașterea trecutului transilvan. Autoarea a reunit aici 21 de texte inedite (jumătate dintre ele), celelalte fiind apărute într-o serie de publicații ca *Studii și comunicări. Arheologie–Istorie. Muzeul Brukenthal, Studii și comunicări de etnologie,*

Revista arhivelor, Cibinium, Transilvania, Revista muzeelor și monumentelor. Muzeu, Revista de etnografie și folclor, Acta Carpatica, Angustia. Ideea este binevenită, întrucât aceste reviste sunt greu de găsit astăzi, pe de altă parte, studiile respective sunt componente ale întregului construit cu știință aparte al acestui volum tematic, axat pe reconstituirea și interpretarea novatoare a lumii sudtransilvane de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul următor, cu predilecție pentru prima sa jumătate.

Cartea beneficiază de o prefață elaborată, semnată de Ioan Oprea, care face o prezentare elogioasă a autoarei, subliniindu-i meritele – ca excelentă cercetătoare, cu idei proprii și cu o experiență bogată de muzeograf –, în abordarea construcției identitare românești, bazată pe exponate obișnuite în muzee și pe documente din fonduri arhivistice pe care le-a studiat mulți ani cu pasiune și competență. În Introducere, Ana Grama ne face părtași la preocupările sale pentru lumea rurală sudtransilvăneană, pentru țărani români, ne mărturisește cum a ajuns la aceste teme și la fondurile unor arhive. Pe aceste căi a adus reale contribuții documentare, valorificându-și bogata experiență adunată de-a lungul anilor în etnoistorie și etnomuzeografie. Documentelor propriu-zise (protocoale parohiale, actele șaguniene) li s-au adăugat exponate muzeistice uneori ignorate (xilografuri, icoane, fotografii). Ca orice cercetător onest, autoarea ne dezvăluie premisele de la care a pornit demersurile sale, îndoielile care au frământat-o pe parcursul investigațiilor, mai ales cu privire la relevanța unor înscrisuri ce unora li s-au părut insignifiante. Risipite în diferite reviste și volume, unele mai greu accesibile, aceste texte reluate astăzi în acest volum, actualizate la capitolul bibliografie și alături de studiile inedite, alcătuiesc o imagine veridică a procesului de constituire și de consolidare a identității românești transilvănene conștiente, pășind spre modernitate.

Textele menționate au fost grupate în trei secvențe, anunțate din subtitlul cărții. În prima, intitulată „Imagini”, sunt abordate, cu elemente de noutate, cu idei proprii, xilografurile, icoanele-colaje din litografii, mobilierul pictat (consistente note la o expoziție), fotografia, socotită „regină în mulțimea imaginilor populare”, tratată cu știința dobândită în utilizarea ei la organizarea expozițiilor muzeale. A doua secvență, „Înscrisuri. Norme și evidențe”, reunește comunicări privind răboajele/răvașele, primele documente scrise păstrate din viața satului, acele înscrisuri și protocoale asupra cărora autoarea atrage atenția și a căror însemnătate o pune în lumină, circulare și apeluri din vremea războaielor napoleoniene la care au luat parte și români ardeleni. O altă direcție în cercetarea documentelor care au atras atenția autoarei a fost scrisul în sine, literele folosite, căutând răspunsul la întrebarea din titlul unui studiu: „De ce scriu românii cu *slove*-alfabet de tranziție, în plin secol al XIX-lea?” Obișnuit de muzeograful și etnologul Ana Grama să prețuiască și să pună în valoare obiectul, exponatul, istoricul Ana Grama s-a apropiat cu aceeași dragoste, grijă, curiozitate și de documentul arhivistic pe care a căutat să-l descifreze, să-i extragă informațiile și să le interpreteze, să acopere astfel pete

albe ale cunoașterii trecutului românilor sudtransilvani sau să confirme cu aceste date noi afirmații mai vechi, fără un suport suficient de solid. În ultima secțiune, „Interferențe”, autoarea reunește studii care abordează aspecte ale perioadei postpașoptiste, oprindu-se asupra unei publicații trilingve, puțin cunoscute, „Foaia legilor” (1850-1860), asupra conceptelor „conservatorism” și „modernizare” ilustrate prin analiza a două personalități marcante ale vremii lor: Andrei Șaguna și Octavian Goga. Se subliniază aici progresele înregistrate de românii transilvăneni în comparație cu etniile conlocuitoare, prezența lui Șaguna ca membru fondator al Muzeului Ardelean de la Cluj și alegerea sa ca membru de onoare al Asociației Naturaliștilor de la Sibiu sau interferențele din evoluția portului popular. Un studiu este dedicat ambianței multiculturale sudtransilvane în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Multe studii au rezumate în limbile de circulație, engleză, germană, franceză (așa cum impuneau revistele în care au apărut inițial), iar două texte apar integral în franceză, respectiv în engleză, ceea ce facilitează accesul unor cercetători străini interesați de subiectele tratate.

Șase dintre studii au în anexe transcrieri din documente de epocă, toate ilustrând și completând cu argumente textele respective. Un rol de întregire și de susținere a textelor au și ilustrațiile care însoțesc toate textele reunite în acest volum. Sunt imagini grăitoare, alese cu știința celui care a organizat și aranjat zeci de expoziții, care reproduc documente și scrisori, icoane, fotografii, ziare, documente, portrete, afișe. Spre cinstea editurii și a tipografiei, aproape toate sunt reușite. La pagina 260 s-a strecurat însă o mică eroare: legenda ne spune că se reproduc două ilustrate, din Viena și Graz, dar este reprodușă de două ori aceeași imagine din Viena. Cartea se încheie cu o listă a surselor și a bibliografiei utilizate.

Un merit al cărții, ca al oricărui elaborate realizate de buni cunoscători ai domeniului abordat, este faptul că aproape fiecare studiu conține idei de aprofundat, deschide noi piste de cercetare. Autoarea își pune întrebări la care răspunde cu argumente proprii, dar îl provoacă pe cititor să caute și singur răspunsuri, să aducă și alte idei în discuție, să facă o serie de conexiuni cu preocupările proprii, să recurgă la bagajul său de cunoștințe.

În concluzie, volumul de față este o reușită, rezultat al unor cercetări interdisciplinare, cu mijloacele și competențele istoricului, arhivistului, muzeografului și etnografului Ana Grama. Nu o dată însă, autoarea face apel și la cunoștințele sale din alte domenii (folclor, antropologie). Trebuie adăugat și faptul că Ana Grama este legată sufletește de spațiul sudtransilvan, fapt mărturisit atunci când aduce în discuție argumente din satul natal, Rodbav, când evocă experiențe trăite aici pentru a întări o mărturie întâlnită într-un document sau într-un muzeu. Stilul cărții este inconfundabil, specific autoarei, presărat cu cuvinte și expresii de epocă, folosite tocmai pentru a-l introduce pe cititor în atmosfera vremii reconstituite și analizate. Într-un cuvânt, este un stil ușor de recunoscut de către cei care i-au citit alte lucrări. Volumul este rodul

unei experiențe și al unui travaliu științific multidisciplinar întreprins în zeci de ani. Nu este însă ultimul rezultat al acestei laborioase activități, pentru că, așa cum aflăm de pe pagina de gardă a volumului sunt în curs de apariție alte volume pe care le așteptăm cu interes.

Vasile CIOBANU

Addenda: Jordan Datcu și Constantin Eretescu în scrisori. Prefață de Mircea Anghelescu, București, RCR Editorial, 2020, 260 p.

Spre deosebire de volumul *M-au onorat cu epistolele lor* (2019), în care editorul, etnologul, scriitorul Jordan Datcu a selectat din arhiva personală doar scrisorile primite de el (cu excepția schimbului cu Petru Caraman, în al cărui sertar au rămas epistolele lui Datcu, recuperate de profesorul I. H. Ciubotaru), de la fervenți sau episodici corespondenți, cei mai mulți colaboratori ai săi la Editura pentru Literatură, apoi la Editura Minerva, toți trecuți în lumea umbrelor la data apariției cărții, în cea de față cei doi participanți la actul de comunicare, în scris, de la distanță, chiar de la mare distanță, căci între București și Providence, Rhode Island, pe coasta de est a Statelor Unite e ceva drum, sunt prezenți, de față, ca să zicem așa, lăsând loc comentariilor lor la cele scrise cu un număr de ani în urmă, comentarii ce se regăsesc în notele de subsol ale editorului Jordan Datcu. Ar fi posibil ca și Coca Eretescu să aibă completări și precizări la propriile sale scrisori, încât – e un simplu gând! – la o ediție a doua sau la o completare a acesteia de față să le dea glas, să le pună în pagină, cum se zice.

Prima epistolă, primită de Datcu de la Eretescu, este din 29 iulie 1990, ceea ce lasă, fără nici un dubiu, loc supoziției, confirmate de expeditor, că există și una venită de la București, aceasta fiind un răspuns („*Stimate Domnule Datcu, Am primit acum două zile scrisoarea Dvs.*”), ceea ce confirmă și editorul bucureștean care solicită recuperarea scrisorii sale din iulie 1990 (p. 330, scrisoarea din 27 XI 2019), negăsită de destinatar. Dialogul este reluat abia în 2007 și continuat până în 2020 (15 mai), de unde se întrevăd posibilități că alte înscrisuri nu vor întârzia să apară. Nu este exclus, dimpotrivă, pare a fi sigur că între timp s-au putut adăuga alte file ale „dosarului” Datcu-Eretescu, mai ales că ultimul text amintește de starea de pandemie, timp propice, totuși, scrisului, fie el pe hârtie, fie electronic (pe care, din câte știu, Dl. Datcu nu îl prea agreează!). Sunt câte 20-24 de scrisori în fiecare an, mai multe de la Eretescu (110, numără Jordan Datcu), poate și pentru faptul că el a fost mai păstrător, gândind, din timp, ca orice editor versat, la posibilitatea publicării acestora. Oricum, ritmicitatea și cursivitatea epistolelor dau impresia firescului autenticului, vieții, seriozității. Nu sunt niște scrisori „de serviciu”, cum se întâmplă în corespondența purtată de Ion Mușlea cu „respondenții” săi la Chestionarele lansate de Arhiva de Folclor de la Cluj, între un profesor savant

de la Cluj și un învățător sau un gospodar din nu știu ce localitate din România, – și acestea, altminteri, pline de seva autenticității (Vezi Ion Mușlea, *Schimburi epistolare cu respondenții la chestionarele Arhivei de Folclor a Academiei Române*. Volumul I: A-L; Volumul II: M-Z. Ediție critică, note și studiu introductiv de Cosmina Timoce-Mocanu. Prefață de Ion Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, 2015).

Paisprezece ani de comunicare prin scrisori (2007-2020) acoperă un segment cuprinzător de viață, în care partenerii la actul de comunicare își transmit informații, în primul rând despre lucrul lor, amândoi fiind robiți scrisului, având conștiința necesității muncii lor, nu doar în calitate de editori, căci aceasta este meseria de bază a domnului Datcu, dar nici C. Eretescu nu este străin de această ocupație (Vezi, de exemplu, recuperarea exemplară a culegerii de folclor românesc a lui Hubert Pernot (1928), *Mission en Roumanie*. Cuvânt înainte de Nicolae Iorga. [Studiu introductiv de Constantin Eretescu, „Culegerea de folclor românesc a lui Hubert Pernot”]. Postfață de Iordan Datcu, Academia Română. Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2009, ignorată, îmi scapă *reasonul*, de mediul academic din România!, și, tot ca editor, studiul și antologia din volumul *Fata Pădurii și Omul Noptii. În compania ființelor supranaturale*, Editura Compania, 2007, o contribuție originală la mitologia și folclorul românesc).

Substanța celor mai multe dintre scrisori stă în informarea reciprocă despre „mersul literelor” la București, respectiv la Providence (Rhode Island), „în osebite timpuri”, despre progresul unei cercetări sau despre piedicile întâmpinate, despre ecourile, întotdeauna favorabile, ale cărților apărute, fiecare dintre ei fiind lector și propagator al scrierilor celuilalt. Avem, *in nuce*, o istorie vie a cărții de etnologie/folclor din 2007 „până în zilele noastre”, cum se zice. Cine este atent la detalii poate să noteze precizări, „chichițe” neștiute decât de specialiști, poate nici de aceștia.

Deși sobri, serioși, epistolierii gustă anecdota și chiar o propagă. Mă văd inclus într-o astfel de „poveste”, pornindu-se de la o întâmplare narată de Simona Sora într-o scriere de ficțiune a sa, romanul *Hotel Universal*, dată ca reală, de a cărei autenticitate eu mă îndoiam (v. p. 192, 201), în 2015, episod despre care nu îmi amintesc nimic acum.

Un loc aparte îl ocupă confesiunea, mai predispus pentru aceasta fiind Eretescu, care acuză vârsta, bolile, accidentele, în timp ce Datcu, mai viguros, face față mult mai brav împrejurărilor, trăind mereu „pentru și printre cărți”.

În orice caz, ceea ce primează este încrederea în succesul muncii lor, inclusiv, cum transpare din ultimele epistole, din 2020, editarea corespondenței și terminarea romanului *Capcana*, devenit el însuși un personaj! Corespondența este acum pe masa noastră de lucru, romanul încă așteaptă, dar cine știe? Nebănuite sunt Căile Domnului și puterile omului! Viață lungă, prieteni!

Nicolae CONSTANTINESCU